

LA CINQUENA COLUMNA A MATARÓ

M'ha semblat escaient de tractar aquest tema, perquè en l'àmplia bibliografia de què disposem sobre la guerra dels tres anys, sovint els temes tractats són o d'evolució ideològica de partits (estasiologia) o bé d'història militar. També al fet que he trobat un fons força ric de fonts primàries a l'Arxiu Municipal de Mataró (=AMM), sobre l'actuació de la Cinquena Columna a Mataró.

Ens hauríem de preguntar, fins a quin punt va ser important militarment l'espionatge, en el desenvolupament de la guerra dels tres anys?

Els quintacolumnistes enviaven informació prou valuosa a Burgos, com perquè l'Estat Major decidís operacions militars, en funció d'aquesta informació?

O la seva tasca fou actuar només com a element de guerra psicològica, desmoralitzant la població i creant una moral de derrota?

Nosaltres intentarem de treballar en dos nivells, el nacional català i en el marc concret de la microhistòria mataronina. Sovint podrem parlar de fets i de dades concretes, en d'altres casos, només seran aproximacions o possibles hipòtesis de treball.

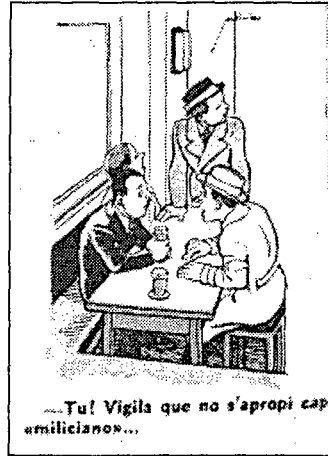
Per la seva precisió en la puntualització de les característiques dels quintacolumnistes, reproduïm el text que va aparèixer al setmanari *L'Esquella de la Torratxa*,¹ que fins aleshores havia estat una revista humorística, després del juliol de 1936 passà a ser editada pel Sindicat de Dibuxants Professionals, adscrit a la UGT, i durant tot el període de la guerra estigué sota el control del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), amb uns continguts polítics orientats cap a l'esforç de guerra i la difusió de la línia política fixada pels comunistes ortodoxos. *L'Esquella de la Torratxa*, en el seu número 2.994, de 18 de desembre de 1936, defineix la Cinquena Columna sota aquestes característiques:

- «1.- Sempre demanen la pau a tothora.
- 2.- Són els qui volen que la guerra s'acabi "guanyi qui guanyi". Són els qui, tement la justícia del poble, s'han aixoplugat dessota de les entitats sindicals i fan d'extremistes i tiren de carnet. Fins s'han fet de les milícies, tot enyorant aquells temps de "somatén ciudadano".
- 3.- Són els qui treuen els diners a l'estranger i troben la manera de fer anar els fills a França i culpen de la guerra "els qui van votar les esquerres".

4.- Són uns guerrillers camuflats. Sembren el derrotisme. No donen la cara. La seva arma és l'espionatge. Per a la seva comesa en tenen prou amb poder ficar-se pels centres oficials i disposar, ben amagadeta, d'una emissora de ràdio d'ona ultracurta...

5.- Una de les seves activitats més importants, és la de difondre les notícies de Ràdio Sevilla (dirigida pel general Queipo de Llano) i de Ràdio Burgos.

6.- Són els qui tenen capellans i monges amagats i els diumenges encara oeixen missa d'amagatotis en una sala o alcova. Passen el rosari cada vespre, molt baixet perquè no ho sentin els veïns.»

Dibuixos apareguts en el número 2.994 de *L'Esquella de la Torratxa*, del dia 18 de desembre de 1936.

L'octubre de 1936, el general Emilio Mola va dir que es proposava de conquerir Madrid amb les quatre columnes que tenia situades a l'entorn de la ciutat, més una cinquena columna que operaria des de dintre estant. Es referia als partidaris de Franco, els feixistes, amagats dins la ciutat.

El nom de Cinquena Columna va fer forrolla, va tenir èxit i fou durant la Segona Guerra Mundial que es va internacionalitzar el concepte.

Fou entre setembre i novembre de 1936 que va començar a donar senyals de vida; era un nucli de persones d'ideologia dretana, falangistes, carlins, monàrquics, gent «d'ordre» que, amb distints graus d'organització, maldaven per desacreditar el govern de la Generalitat i la República espanyola, difondre notícies que afectessin de manera negativa la moral de la població mitjançant una propaganda adversa, ajudar els empresonats de dretes a través del Socorro Blanco, ajudar els desertors i fomentar la deserció, passar informació al govern de Burgos sobre la producció de la indústria militar, el moviment de vaixells, objectius d'interès bèl·lic per a l'aviació, l'economia de guerra i totes aquelles altres dades d'interès políticomilitar.

La Cinquena Columna a Catalunya va enquadrar quaranta-cinc banderes de la Falange, al voltant d'unes 1.500 persones, sota la direcció de Luys G Santamaria. Al Principat es concentrava una gran indústria bèl·lica, de teixits, química, farmacèutica, metal·lúrgica, important per a l'esforç de guerra, la informació sobre la qual, qualitativa i quantitativament, havia d'ésser molt valuosa per a l'enemic.

Aquesta Cinquena Columna, però, sembla que a grans trets, pel que fa al territori català, va tenir una vida migrada, no va aconseguir sabotejar la indústria de guerra i els seus membres; va topat amb l'eficàcia del SIM –Servicio de Información Militar–, servei de contraespionatge creat el 9 d'agost de 1937 (DO 190), organització molt eficaç que depenia del Ministerio de Defensa i amb una forta influència comunista; a partir de mitjans de 1938, el SIM aconseguí desarticular gairebé la totalitat de xarxes de quintacolumnistes, deixant la seva estructura inoperant.

Manuel Uribarri Barrutell, capità de la Guàrdia Civil i també cap del SIM, va explicar al llibre *La Quinta Columna Española*:²

«La organización de la Quinta Columna en España se debía al genio de Arturo Bocchini, ya fallecido, jefe supremo de la OVRA (Organización de Vigilancia y Represión Antifascista) y del cual casi nadie habla.»

És a dir, alhora que el SIM, sembla que va comptar amb el concurs d'experts russos; els quintacolumnistes estaven coordinats, de Salamanca estant, pels alemanys de l'Abwehr, de l'almirall W. Canaris, i, des de Sevilla, pels italians de l'OVRA, que rebien la col·laboració de militants de l'extrema dreta francesa, els *Croix de Feu* i els *Cagoullards* del CSAR –Comitè Secret d'Acció Revolucionària–.

Una de les xarxes importants fou la del SIFNE –Servicio de Información de la Frontera Nordeste de España–, que estava formada per membres de la Lliga de Catalunya, monàrquics, sometents, etc. La dirigia Josep Bertran i Musitu, un advocat, fidel col·laborador de Francesc Cambó, el qual en va ser l'impulsor.

Josep Bertran i Musitu va ser ministre de Justícia amb el govern de Sánchez Guerra (1922), era conegut com un fervent monàrquic, un dels fundadors de la Lliga Regionalista, fou ministre de Gràcia i Justícia el 1922 i cap del sometent de Barcelona. Operava des d'Euskadi Nord, a la localitat de Donibane Lohizune, des de l'edifici conegut com *La Grand Fregate* de Biarritz, amb accions d'espionatge, contrainformació, propaganda, moviments portuaris, etc.

Disposaven d'emissores i de receptors de ràdio potents, a més de xifratge, morse, criptografia, armes, explosius i tècnics de Berlín, Roma i Lisboa. Va funcionar des del setembre de 1936 fins al 28 de febrer de 1938, que es va fusionar amb el SIPM –Servicio de Información Político-Militar– del tinent coronel José Ungria Jiménez.

En els arxius documentals de Salamanca, carpeta 14 PS (Barcelona) figuren, com a agents subalterns d'informació i d'enllaç:

- Carlos Sentís Anfruns, que durant la guerra va treballar des de França, Anglaterra i Bèlgica, per a la Junta Militar de Burgos, a través del SIFNE i

- José Pla Casadevall (Palafrugell 1897 - Llofriu 1981), que va treballar per al SIFNE.

El cap de premsa a París era Felipe Rodes, de qui Domènec de Bellmunt, conegut a la premsa amb el pseudònim de *Domènec Pallarola*, va denunciar poc abans de morir com el delator de l'indret on s'havia refugiat el president Lluís Companys.

De col·laboradors hi havia Eugeni d'Ors (*Xenius*), Joan Estelrich, Octavi Saltor i nombrosos empresaris catalans.

La xarxa *Luis de Ocharan*, de la Falange Española, fou eliminada a les costes del Garraf i els seus membres afusellats l'abril de 1938. Subministrava informació al govern de Burgos, col·laborava amb el Socorro Blanco, donava ajut a desertors i feia passar gent a la zona franquista.

La xarxa *Concepción*, formada per carlins, va rutilar fins al maig de 1938.

El dia 4 de maig de 1937 el diari *Llibertat* de Mataró, òrgan oficial antifeixista del consell municipal, va donar la notícia de la localització als salesians –convertit en el Grup Escolar Joaquim Costa, adherit al CENU (Consell de l'Escola Nova Unificada)–, de tretze persones no registrades que vivien a l'edifici, a més de les set persones que hi residien legalment. Les tretze persones detingudes pels membres del Departament d'Ordre de la Ciutat eren Antonio Almajara, José Pintado, Modesto Bellido, Demetrio Delgado, Juan Piles, Marian Beltran, Joan Pujol, Esteve Garcia, Joan Miret, Francesc Aparici, Joaquim Carcassona, Amadeu Burdeus i Josep Soler.

Com a resultat de la informació recollida, Manuel Plana i Bransuela fou detingut a Mataró, i Miquel Simón Regàs, a Barcelona. El primer feia propaganda per tal que els soldats no s'incorporessin a les lleves requerides pel govern republicà.

Fou detingut també el salesià José González Arseses, que treballava de mestre a Sabadell. Li trobaren segells de cotització per al Socorro Blanco a sota de la tapa del rellotge. Fou detingut, també a Barcelona, Salvador García López, el qual mantenia contactes amb el nucli de Mataró, així com l'antic mestre del Centre Catòlic, ara mestre del CENU al Grup Escolar Lluís Bello, Ciril Armengol i Soler, que juntament amb Emília Font i Calvó es dedicaven a difondre les consignes que el general Queipo de Llano emetia des de Radio Sevilla, o les que transmetia Radio Verdad, emissora que va emetre, primer, des de Roma i, després, des de Salamanca.

L'impulsor d'aquesta emissora va ser el capdavanter de la Lliga Francesc Cambó, el qual va aconseguir el vist-i-plau de Benito Mussolini per tal de poder emetre i que les despeses les sufragués el Ministeri de Cultura Popular italià.

Les emissions van començar el març de 1937. Van durar fins al gener de 1939, quan Barcelona fou ocupada pels franquistes. Donava notícies de caire triomfalista, sobre la marxa de la guerra; deia penjaments de les institucions de la Generalitat de Catalunya i de la República; blasmava el liberalisme i el socialisme; glorificava el nazifeixisme com a solució de futur i emetia també instruccions en clau per a l'actuació dels quintacolumnistes.

Del mestre Ciril Armengol i Soler, esmentat més amunt, a l'Arxiu Municipal de Mataró, lligall governació 724, trobem un document de l'Administració de Justícia de la Generalitat de Catalunya, jutjat d'instrucció Mataró, en el qual es diu:

«Que amb la major urgència, aquest jutjat sigui informat, respecte a la conducta que ha observat en aquesta ciutat l'inculpat Ciril Armengol i Soler.»

Carta ordre del Tribunal del Jutjat d'Urgència núm. 2 de Barcelona, demanant expedient de desafecció al Règim 40-106 de 1937.

«Mataró, 6 de desembre del 1937

Signatura il·legible

Sr. Alcalde de l'Excm. Ajuntament de la Ciutat.

El cap general de la policia municipal, Jaume Lluís, en data del 20 de desembre del 1937, va trametre el següent informe al ciutadà conseller de Governació d'aquest Ajuntament.

En contestació al vostre escrit amb data 10 dels corrents, referent a Ciril Armengol i Soler, mestre que va ser de l'escola Lluís Bello d'aquesta ciutat, és un individu de gran activitat política. Se'l va sorprendre a l'esmentada escola tocant la marxa reial i en ésser preguntat per què la tocava, va dir que feia el que li donava la gana.

El dia 26 d'abril d'aquest any, va ser detinguda Emília Font i Calvó, que viu al carrer Fermín Galan, 40, on vivia Ciril Armengol. Es va trobar en poder d'Emília Font un bloc on hi havia la clau secreta de Radio Verdad. Va manifestar que li havia donat Ciril Armengol.

El que poso al vostre coneixement per als efectes conseqüents.

Ajuntament de Mataró, Policia Municipal.»

El 10 d'agost de 1938 unes joves mataronines foren detingudes, acusades de pertànyer al Socorro Blanco, empresonades a Barcelona i alliberades en acabar la guerra, sense haver estat jutjades.³

Durant la darrera fase de la guerra, a Mataró, van ser força actius tres grups de quintacolumnistes; un de caire religiós, l'altre carlí i el tercer dedicat a l'ajut als militars feixistes, presoners de l'exèrcit republicà.

El 19 de març de 1938 fou detingut Josep Rodríguez i Pérez, que propagava notícies derrotistes; el mateix dia, el Sindicat Sanitari del Maresme de la UGT, va dir que calia vetllar pels interessos del proletariat i la causa antifeixista i, per tant, intensificar el desemascament de tots els emboscats i quintacolumnistes.

El 27 de setembre de 1937, sota la presidència de Josep Andreu i Abelló, es va celebrar la cerimònia de constitució del Tribunal Contra Delictes d'Espionatge i Alta Traïció al saló d'actes del Tribunal de Cassació de Catalunya. Per les dades aparegudes a la premsa, unes 289 persones en total van ser detingudes, acusades de col·laborar indirecta o directament amb la Cinquena Columna.

En el diari *Llibertat*, núm. 745, del 16 de desembre de 1938, hi ha un article de gairebé una plana on s'explica el descobriment d'una xarxa d'espionatge. El reproduïm parcialment:

«Per la salut pública!

Publiquem informació facilitada per la Presidència del Consell de Ministres i el Ministeri de Defensa Nacional, relativa a l'important servei que ha donat per resultat el descobriment d'una vasta organització d'espionatge a la zona catalana.

Per ella pot comprovar-se que l'enemic té encara agents entre nosaltres; gent que, disfressada d'antifeixista, és còmplice dels assassinats de les nostres dones i dels nostres infants, gent indesitjable que, emparant-se en la benevolència i en la tolerància de la República, treballa al servei del feixisme invasor assassí.

Això vol dir que cal redoblar la vigilància; els antifeixistes autèntics tenim el deure de col·laborar a la neteja de la nostra rereguarda, cooperant en la tasca de depuració encarregada als organismes pertinents. Les vides dels nostres pares, dels nostres fills, de les nostres companyes, depenen sovint de les notícies que aquests traïdors emboscats subministren a l'enemic. El nostre deure és assabentar les autoritats de les sospites que tinguem. Si la nostra sospita és injustificada, la justícia de la República ho aclarirà. Però si és justa, amb la teva denúncia pots salvar la teva pròpia vida i la de milers de germans teus.

El Servei d'Investigació Militar (SIM), ha ofert al Govern en aquests moments un important servei, amb els més satisfactoris resultats.

Una xarxa d'espionatge de gran consideració treballava en la zona de Catalunya. El mateix s'apoiava en nuclis de població urbana, que en pobles de matisos muntanyosos propers a la capital i d'importància estratègicament molt gran. Persones de molt distinta qualitat i classe social figuraven en aquell actiu enemic dedicat a l'espionatge a profit de la invasió: metges, sacerdots, advocats, militars, haurien aconseguit organitzar-se i dotar-se d'una organització militar.»

La informació es complementa amb els noms dels detinguts i les seves professions; hi trobem dos tinent coronels d'enginyeria, un advocat, un comandant

d'Estat Major, un metge, un doctor en dret i sacerdot, dos comandants d'artilleria i un ex agent de policia, tots ells enviaven informació a l'enemic i estaven enquadrats en les Milícies de la Falange Espanyola. Es dictaren unes vint penes de mort i uns dos-cents processats foren condemnats a penes d'entre vint i trenta anys.

A l'AMM, lligall núm. 524, trobem els documents següents que il·lustren l'activitat de la Cinquena Columna. El document, que duu el segell del Jutjat de la Instància i d'Instrucció de Mataró, va adreçat al batlle de la ciutat:

«Conforme interesa el expresado Juzgado de urgencia núm. 1 de Barcelona, se sirva este Ayuntamiento de digna presidencia, expresar con todo detalle los fundamentos que tiene para suponer que el denunciado, José Maltas Escorza, recluta del Regimiento de Mataró, cotiza para un Socorro Blanco, así como la conducta que en general haya observado el mismo, con posterioridad al 19 de Julio.

Orden del Juzgado de Urgencia Núm. 1 de Barcelona, dinamante del expediente nº 2, por actos desafectos al Regimen contra José Maltas Escorza.

Mataró, 30 de Junio del 1937»
Signatura il·legible

Aquest document fou contestat, amb data de 7 de juliol de 1937, per Jaume Luís, cap general de la Policia Municipal, en un escrit adreçat al conseller regidor de Governació, on diu (he corregit lleugerament l'ortografia i la sintaxi del document original):

«Prefectura de Policia Municipal

Fetes les oportunes recerques sobre Josep Maltas Escorza, amb domicili al veïnat de Mata, núm. 36.

Resulta.- Que el tal Maltas era recluta de la guarnició de Mataró i he de manifestar-vos que, segons les confidències que ens han pervingut, a Mataró, cotitzava per un *Socorro* anomenat *Blanco*. Maltas és un element d'enllaç entre Mataró i Barcelona, ja que tenia una gran relació amb un tal Reyet, que es troba detingut a Barcelona. Reyet és qui rebia l'import de les cotitzacions que es recaptaven a Mataró, a través de l'esmentat Maltas.

Referent a la conducta personal, hem de dir-vos que sempre ha estat un element de dretes, i que des de fa molt de temps ja tenia una gran activitat política.

En aquests darrers temps i per les dades que en tenim, es dedicava a protegir la fugida de reclutes de Mataró. Creiem que ell també pensava desertar, ja que tots els seus amics ja ho havien fet; els uns desertaven de les casernes, d'altres en ser cridats a files.

La qual cosa us comuniquem en contestació del vostre comunicat de data 1 de juliol i als efectes escaients.

Departament d'Investigació Antifeixista, Mataró, Ordre Públic.»

Alguns quintacolumnistes no van ser detinguts. Un cop ocupada Barcelona per les tropes franquistes el 26 de gener, van arribar a Mataró l'endemà i van estar força temps aturades a Vilassar. Per tal d'accelerar la seva arribada a una ciutat que ja era buida, Antoni Bellavista i Miró va anar i tornar de Vilassar per dir-los que, després de la voladura del pont de la riera d'Argentona, la vila era franca d'enemics i que grups de ciutadans afamats havien assaltat magatzems de queviures. El que va fer decidir els feixistes a entrar a Mataró fou la gestió de Victòria Rovira, ja que va anar a peu fins a Vilassar i s'identificà al comandament amb un número xifrat. De Victòria Rovira, es va dir que era una agent franquista.

A l'AMM, lligall governació, núm. 760, tenim notícia d'un altre quintacolumnista mataroní. La seva activitat és explicada breument, en el moment d'anar a buscar el full de «depuració». Així transcriu:

«Don Juan Maymó Olivé, natural de Mataró, de 30 años, soltero, de profesión industrial panadero, domiciliado en la calle San Joaquín, 57. Al estallar la revolución ingresó en la Cruz Roja, cumpliendo con su deber. Trabajó en favor de la causa nacional ayudando a imprimir hojas clandestinas, afiliándose en Noviembre del 1937 en la sección de Propaganda "El Grupo del Zorro", que pertenecía a la centuria "Concepción" de la Quinta Columna. Marchó forzado con la quinta del 1929. Es adicto al Glorioso Movimiento Nacional.

Mataró, 30 de Octubre del 1939. Año de la Victoria.

El Jefe de la Guardia Municipal. Gutiérrez.»

La centúria *Concepción* estava formada per carlins i va actuar fins al 1938.

Les deserccions, fomentades per la Cinquena Columna, sembla que van ser un autèntic problema per a l'Exèrcit Popular, sobretot a les acaballes de la guerra, quan es veia més difícil la victòria de la República. Caldria veure quantes d'aquestes van ser espontànies, o bé el resultat de la tasca de la Cinquena Columna. Així, a l'AMM, lligall governació, núm. 524, trobem un document del:

«Tribunal Permanente del XV Cuerpo de Ejército. Delegado Instructor nº 1.

Incoándose en este Tribunal el procedimiento seguido contra el teniente de artillería Don Salvador Ezquerria Cuadrado, natural de esa población, por el supuesto delito de deserción.

Ruego a Vd. que para facilitar la labor de la Justicia, se sirva dar las oportunas órdenes para la busca y captura, así como la rendición a esta Delegación de cuantos datos e informes que de él se conozcan.

Para lo que espera de Vd. las máximas atención y urgencia.

En PC "Lex" a uno de Diciembre del 1938.

El Teniente Instructor (signatura il·legible)

Adreça postal: Comandància Principal d'Artilleria, CC 15 Tùria 3

Segell: Tribunal Militar Permanente, XV Cuerpo de Ejército.

Sr. Alcalde-Presidente del Exmo. Ayuntamiento de Mataró (Barcelona)»

Aquest document fou contestat pel cap general de la Policia Municipal, Jaume Lluís, en un escrit adreçat al conseller regidor de Governació, on es diu que:

«El tinent d'artilleria Don Salvador Esquerra Cuadrado, va ser vist durant uns quants dies a la ciutat i en va desaparèixer en acabat. Se suposa que pot estar amagat a Barcelona, on es va traslladar la seva muller, perquè hi té familiars de domicili desconegut. Hi ha un paràgraf del document molt confús, a causa d'una redacció deficient, que sembla voler dir que cada setmana la seva muller venia a Mataró a cercar queviures. Data de 6 de gener de 1939. Ajuntament de Mataró, Policia Municipal.»

Segons sembla, el tinent Salvador Esquerra, junt amb alguns altres mataronins en edat militar, fugiren a Mallorca en una barca de pesca; Mallorca aleshores era en poder dels facciosos. Malgrat tot, sembla que el problema dels desertors va tenir unes dimensions molt importants.

Per això reproduïm la nota apareguda al diari *Llibertat*, núm. 438, de 18 de desembre de 1937, escrita pel CADCI⁴ (UGT):

«Avalada amb les signatures del president i del secretari i el segell de l'entitat, hem rebut la següent nota:

Continuant la nostra trajectòria antifeixista, aquest Sindicat ha pres l'acord d'expulsar tots els associats que han desertat, eludint la responsabilitat del servei militar, i creiem un deure posar a coneixement de l'opinió la conducta d'aquells que, de manera tan evident, donen a conèixer les seves actuacions, contràries a la causa de la llibertat i dels treballadors.

A l'ensem, veuríem amb satisfacció que totes les organitzacions obressin de la mateixa manera, no dubtant que així contribuiríem d'una manera efectiva a l'anorreament dels que encara resten emboscats a la rereguarda.

Per tant, han quedat expulsats del nostre Sindicat: Lluís Plaromaní Turon, Josep Bernada Masisern, Joan Cuadrada Gallifa, Enric Esquerra Viada, Miquel Montasell Blanc, Salvador Terra Crivillé, Antoni Vea Vallès, Ramon Pigem Maresma, Miquel Arnau Boba, Lluís Massuet Curto, Salvador Estapé Julià, Josep Brullet Montmany, Josep Fité Brugat, Joan Esquerra Tuñí i Domènec Gironès Carbó.»

Sobre el problema dels pròfugs i dels desertors, exposem l'opinió de Joan Peiró a l'article «El corc de la rereguarda», publicat al diari *Llibertat*, núm. 306, del 16 de juliol de 1937, és a dir, després d'un any de guerra i quan, passats els fets de maig, el procés revolucionari s'havia reconduït, la CNT-FAI havia perdut la seva hegemonia i el PSUC-PCE era qui dictava la línia política a seguir.

Reproduïm tot el text per l'interès que té en l'anàlisi que es fa de la rereguarda, i perquè és un exemple molt clar de l'ètica revolucionària que defensà Joan Peiró en infinitat d'articles; l'anàlisi de la realitat com a resultat de viure-la de prop, de

la seva observació, d'un esmolat esperit crític fins i tot amb algunes de les actuacions dels seus companys d'ideologia, en les desviacions del procés revolucionari i en el grau de salut de la revolució, quan es produeix un procés de burocratització de la vida política, a causa d'una recuperació del poder polític per part de les estructures de l'Estat i del PSUC-PCE. Aquest és el text:

«SENYALS

El corc de la rereguarda

Hi ha dues raons que expliquen el fenomen dels pròfugs i desertors del compliment del deure sagrat d'aquesta hora: l'obligatorietat del servei de les armes i la immoralitat de la rereguarda.

En començar el moviment feixista, la joventut i els homes fets anaven vers els fronts de guerra per a un deure autodeterminat, voluntàriament, amb un profund menyspreu a la vida, i és que llavors l'entusiasme ho omplia tot i l'amor a la llibertat, posada en greu perill pels facciosos i per tots els enemics del poble, empenyia vers la lluita salvadora, i per a les improvisades milícies antifeixistes no hi havia altra consigna que aquesta: val més morir com a homes lliures, que no pas viure en la indignitat de l'esclavatge.

I la joventut i els homes fets anaven als fronts a batre's, a trencar-se l'anima, sense pensar en els pares i els germans, ni en les dones i els fills, perquè, per damunt d'aquests, ells posaven l'amor i l'ideal de la llibertat i de la justícia. Calia esclafar la testa del feixisme, i ells hi anaven els primers, o tan bon punt eren admesos als rengles dels espontanis i braus lluitadors. I com que no era possible que tothom fes el mateix, pensaven que els qui restaven a la rereguarda ja els tocava el torn, i no podien, en marxar, preveure que els qui es quedaven al darrera, al camp i als centres de producció, de la guerra i la revolució en farien un truc i esdevindrien, molts d'ells, vertaders explotadors dels dos fronts, el de l'avantguarda i el de la rereguarda.

Han estat pocs, dels lluitadors, els qui hagin copsat el desori imperant a les ciutats i viles. Els qui tenim la dissort de viure-hi, però, podem veure, encara ara, després de tant de temps, com la immoralitat ha guanyat la mateixa categoria que l'honoradesa revolucionària.

Mentre l'Exèrcit Popular es desvetlla dia i nit, i pateix i sofreix el rigor de les tempestes i ofrena la sang i la vida per un esdevenidor més venturós, a la rereguarda tothom mira, demés de guanyar millors sous cada dia, de treballar les menys hores possibles i de produir el menys que se li escau, sense tenir en compte que les guerres es guanyen a la rereguarda defensant l'economia, fent augmentar o contingut llur minva, ço que només pot aconseguir-se treballant molt i produint més, treballant incansablement com treballen als fronts els qui, demés de l'esforç que posen a la lluita, sacrifiquen la vida a profit dels treballadors.

¿Treballar, dieu? ¿Per què s'ha fet o es fa la revolució? ¿Que demés de la revolució hi ha la guerra? I bé...

La revolució ha bandejat molts burgesos, però per cada un que ha desaparegut, d'entre els obrers n'han rebrotat cinc, catorze, vint, els quals saben administrar el temps tirant d'auto a tot drap, i de restaurant car, i d'altres "delicadeses" essencialment burgeses, i de la qual cosa resulta que els treballadors continuen essent explotats pels qui es diuen revolucionaris, molt més encara que quan ho eren per la burgesia.

Hom proclama que els viatjants del comerç hi són de més, i resulta que els viatjants continuen viatjant, únicament que ara ho fan en automòbil i acompanyats d'un o quatre membres del Consell d'Empresa, i moltes vegades hom viatja per fer el mateix que abans es feia amb una simple carta, que costava un quart de feina i trenta cèntims per al segell de correus.

I no parlem dels estaments oficials que avui tenen cura dels afers econòmics relacionats amb la indústria, el comerç i els proveïments. Cadascun d'aquests estaments ha esdevingut un organisme voluminós i complicat fornit d'una burocràcia mastodòntica, i alguns d'ells, com és la Conselleria de Proveïments de la Generalitat de Catalunya, compta amb una vertadera gendarmeria, el cost de la qual plana damunt de l'economia domèstica del poble en general.

I l'Exèrcit Popular, tampoc no pot veure que mentre que ell lluita abnegadament i generós, a la rereguarda hom continua jugant a la vella política, famosa per la seva deslleialtat i per la seva innoblesa. Ho veu el poble, però, i els efectes són tan lamentables com corrosius. No és moral que mentre hi hagi homes que lluiten i moren per la llibertat, n'hi hagi d'altres que descendeixen a totes les vileses per tal d'engrandir llur partit...

¿Com voleu que els entusiasmes perdurin, davant d'aquests desoris que esfondren l'economia i que desvetllen tots els egoïsmes individuals i col·lectius? ¿Com voleu que les lleves vagin amb gust i entusiasme cap als fronts, si a la rereguarda, malgrat tot, hom si troba tan bé?

No és pas que no hi hagi entusiasme antifeixista, encara. N'hi ha, per sort de tots. Però és evident que ha minvat, i no pas perquè hom hagi militaritzat les milícies, ni perquè hagi imposat disciplina, car això tothom ho ha comprès com a necessari i beneficiós a les pròpies milícies i a la causa de l'antifeixisme. Ha minvat perquè el conjunt de la vida social a la rereguarda no té relació amb els sacrificis que hom ha de fer als fronts de guerra; i la minva no és d'ara, s'inicià fa ja alguns mesos, i des de llavors la necessitat de mobilitzar les lleves de reserva, entre les quals es compten feixistes emboscats, i res no té d'estrany que aquests tractin d'eludir la lluita contra la pròpia causa.

Jo diria que és el millor que poden fer. ¿Quina garantia són els feixistes que forneixen els rengles dels qui lluiten per la llibertat? Cap garantia; ans

el contrari, són un greu perill. Cal bandejar, doncs, aquest perill i refusar dels nostres rengles els feixistes i els dubtosos, i superar aquests buits desvetllant els entusiasmes dels primers mesos.

Per aconseguir, però, aquest redreçament de l'esperit popular, que és la garantia del triomf, cal abans moralitzar la rereguarda, fer que aquesta senti la cruesa de la responsabilitat i del sentit ètic que manca, costi el que costi i pel mitjà que sigui, és una missió que correspon a les organitzacions polítiques i sindicals.

J. Peiró»

La percepció que tenia el ciutadà de l'existència d'espies, emboscats, infiltrats, monàrquics, carlins, feixistes, etc, era, en bona part, a causa de les notícies que apareixien a la premsa sobre la detenció d'elements de la Cinquena Columna, sobre els rumors que li atorgaven una capacitat operativa que sempre fou molt reduïda, sobre notícies no confirmades, del m'han dit que... sembla, però no és segur que... etc. Eren, però, aquests, els qui amb les seves notícies derrotistes volien crear un estat d'opinió, un corrent de descoratjament, de desmobilització, en la societat catalana.

Per això reproduïm un article aparegut a *L'Esquella de la Torratxa*, any LX, núm. 2.991, del 27 de novembre de 1936, signat per *Fructidor*, que reflecteix tota aquesta problemàtica.

«La Cinquena Columna

A Madrid hi ha algun que altre “paco”⁵ de la “quinta columna” de què parlava Mola. A Barcelona no en tenim d'aquesta mena; però, i el “paco” que tira falsos rumors, que apedrega amb derrotismes i que ens desitjaria afusellar amb mots verinosos de doble sentit? Què me'n diuen, dels radiooients de les estacions de Burgos i Sevilla? Què me'n diuen, d'aquells assabentats de tot, de tot el que sigui ful, de tot el que sigui “bola”?

També caldria anar amb compte dins dels partits polítics i dins les sindicals obreres dels nouvinguts, d'aquells ingressats de fa poc. No podrien ésser feixistes emmascarats? No podrien haver ingressat per exercir un espionatge més o menys eficient, o per obstaculitzar determinades decisions o per exercir una tasca corruptora?

Es parla, s'ha parlat, i es parlarà molt de l'espionatge. Però, què fem per evitar-lo? Barcelona està plagada d'espions d'ara i de sempre. Quan pensem acabar amb ells? On són? Com viuen? Quina cara, quin aspecte tenen? No és missió aquesta, una missió nostra. Però Barcelona és plena d'estrangers, els medis de vida dels quals ningú no en sap paraula. Estem segurs que tots són amics nostres? I dels sospitosos de casa mateix?»

L'opinió expressada per *Fructidor* és el resultat de l'activitat de la Cinquena Columna i de les notícies de detencions dels seus membres que sovint apareixen a la premsa, i la seva opinió era compartida per bona part de la població, de tal manera que fins i tot arriba a la literatura de l'època.

Així, volem comentar el cas de l'obra de teatre *La Fam* (1938), de Joan Oliver (1899-1986), conegut també com a Pere Quart. *La Fam* fou estrenada al Teatre Català de la Comèdia –el Poliorama– el 15 de juny de 1938, el mateix any que obtingué el Premi del Teatre Català. Obra de caràcter expressionista, fa una anàlisi del procés revolucionari del juliol de 1936 a través dels personatges centrals de l'obra, en Samsó, la Lupa i en Nel. És una reflexió crítica sobre les dissensions ideològiques que es produeixen arran del procés revolucionari i és, al mateix temps, un valuós document històric, perquè reflecteix el context en el qual es produeix aquell model de revolució. En l'esmentada obra, cap al final, poc abans de produir-se el desenllaç, el protagonista, en Nel, s'entrevista amb en Müller, que és una mena d'espia estranger que intenta comprar amb diners en Samsó per tal que aquest se sumi a l'acció contrarevolucionària de la Cinquena Columna. Samsó rebutja el seu oferiment i intenta escanyar en Müller, dient-li que no ven la seva ànima, i li pregunta si els seus diners tacats de sang, creu que són el preu d'un home.

En la mateixa línia de literatura sobre la contesa bèl·lica, el novel·lista, gramàtic, enginyer i traductor Cèsar August Jordana (1893-1958) publicà, des de l'exili a Buenos Aires el febrer de 1940, en la col·lecció de l'Agrupació d'Ajut a la Cultura Catalana (AACC), edicions de la Revista de Catalunya, el número dos que duu per títol *Tres a la rereguarda*, amb el subtítol «Altres contes-apunts-esplais».

En aquest llibre, on es recullen quatre contes llargs, un d'aquests es titula «L'atemptat». L'argument és molt senzill, la voluntat de l'autor fou de contribuir amb el seu text a la propaganda de guerra. Es tracta d'un espia, un agent estranger, que vol boicotejar la nova situació revolucionària i que curiosament té un cognom alemany: es tracta d'en Franz Schülz, que junt amb els seus subordinats, en Ramírez i l'Heinrich, aconsegueixen posar una bomba al Palau de la Generalitat. Una colla d'adolescents, en Joan, en Franklin i en Gerd, els segueixen la pista, al final desbaraten els seus plans de tornar a atemptar i el grup d'espies és descobert i detingut pels Mossos d'Esquadra. Es produeix a la Barcelona del 1936-39, la proliferació d'una notable quantitat d'espies, informadors, i una colla de personatges que intentaven treure profit de la situació que la guerra havia creat.

Aquest és el cas del coronel dels Serveis d'Intel·ligència britànics Donald Darling,⁶ que va viure amb un nom canviat a Barcelona durant els tres anys de la guerra, com a observador, prop del Govern de la Generalitat; parlava correctament el català i el castellà, i el fet d'ésser escocès li facilità la comprensió del problema català. Després de la retirada, el trobem a la Catalunya Nord com a representant del British Committee for Refugees from Spain, que tenia seus a Narbona, Tolosa i Montpeller. Donald Darling, durant la Segona Guerra Mundial dirigí un dels serveis

britànics d'informació i d'evasió de les zones ocupades, on col·laboraren molts catalans. Darling mantingué una llarga amistat amb el mataroní Joan Layret i Pons.

Fins aquí, l'estudi d'alguns dels aspectes de la guerra dels tres anys, que amb posterioritat s'han desenvolupat extraordinàriament: la informació sobre l'encmic (les seves intencions i el seu potencial militar i industrial), la guerra psicològica i les maniobres d'intoxicació informativa, com en tants d'altres aspectes la contesa de 1936-39, fou un camp d'experimentació d'aquestes tècniques que iniciaven el seu desenvolupament.

Agustí Barrera i Puigvi
Arenys de Munt 2004

NOTES

- 1.- *L'Esquella de la Torratxa* era un setmanari humorístic de caire republicà. En proclamar-se la República, entrà en un període de decadència, però en esclatar la guerra se'n féu càrrec el Sindicat de Dibuxants Professionals, que li donà un to combatiu, polititzat, amb pinzellades d'humorisme.
- 2.- M. URIBARRI BARRUTELL, *La Quinta Columna Española* (La Habana 1943).
- 3.- MANEL SALICRÚ I PUIG, *Crònica del temps de guerra a Mataró*, Museu Arxiu de Santa Maria (Mataró 1989).
- 4.- *Són les sigles del Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria*, entitat obrera de caire patriòtic que agrupava bona part dels «saltataulells», obrers de coll blanc molt radicalitzats en la qüestió nacional. Fou una entitat emblemàtica en la història del moviment obrer català del segle xx.
- 5.- Amb el nom de *paco*, es coneixien els francitadors, que en disparar la seva arma llarga, aquesta feia un soroll «pa-cuum» semblant a l'onomatopeia del nom amb que eren coneguts.
- 6.- AGUSTÍ BARRERA I PUIGVI, «Joan Layret i Pons. Aproximació biogràfica», *IX Sessió d'Estudis Mataronins*, 28 de novembre de 1992. Museu Arxiu de Santa Maria (Mataró 1993), 197.

BIBLIOGRAFIA

Arxiu Municipal de Mataró (=AMM).

L'Esquella de la Torratxa, vol. I. «La guerra civil». Edició facsímil. núms. 2.975 al 2.995. Leteradura (Barcelona 1979).

PASTOR PETIT, D. *La Cinquena Columna a Catalunya (1936-39)*. Editorial Galba (Barcelona 1978).

– *Els espies catalans*, Editorial Pòrtic (Barcelona 1988).

SOLÉ, Queralt. *La guerra civil a Catalunya. Catalunya centre neuràlgic de la guerra*, «El quintacolumnisme. La cinquena columna i el SIFNE», Edicions 62 (Barcelona 2004).